

Β Ι Β Λ Ι Ο Κ Ρ Ι Σ Ι Α Ι

Π. Π ρ ε β ε λ ά κ η : Θεοτοκόπουλος. *Τὰ βιογραφικά*. Ἔκδ. «Ἐετός», Ἀθήνα 1942· σελ. 80 μεγ., σελ. 174 + 32 πίνακες ἔξω κειμένου.

Ἡ παράδοση τύχη, ποὺ εἶχεν ἡ δόξα τοῦ μεγάλου κρητικοῦ ζωγράφου στὴ χώρα ποὺ ἔζησε καὶ δούλεψε τὸ μεγαλειότερο μέρος τῆς ζωῆς του, βύθισε στὴν ἀφάνεια τὰ περιστατικά τοῦ βίου του. Πρὶν ἀπὸ πενήντα-ἑξήντα χρόνια δὲν ἤξεραν καλὰ καλὰ τὴν πατρίδα του, ποιά ἐποχὴ ἔζησε, σὲ ποιὲς χώρες ταξίδεψε, σὲ ποιά πόλη ἔμεινε καὶ τί ἔργα ἔκανε. Ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ ἐπανάσταση στὴν εὐρωπαϊκὴ ζωγραφικὴ τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰώνα, ποὺ ἀνύψωσε τὶς καθαρὰ ζωγραφικὲς ἀξίες, γιὰ νὰ ἀπαλλαγῶν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἀκαδημαϊκῆς καὶ φυσιοκρατικῆς καλαισθησίας, καὶ ἔτσι νὰ μπορέσουν νὰ γυρίσουν τὰ μάτια ἐλεύθερα καὶ ἀνήσυχα σὲ παλιότερες παραγνωρισμένες δημιουργίες. Σ' αὐτὴ τὴ γενικὴ ἀναθεώρηση τῶν ἀξιῶν ποὺ ἀποκατάστησε τὴ βυζαντινὴ καὶ γενικώτερα τὴ μεσαιωνικὴ ζωγραφικὴ καὶ τὴν τέχνη τῶν μεγάλων ζωγράφων τῆς πρώιμης Ἀναγέννησης, ποὺ ἀποκαλοῦσαν περιφρονητικὰ «*primitifs*», ὀφείλεται ἡ καθυστερημένη ἀνακάλυψη καὶ ἀποκατάσταση τοῦ Δομήνικου Θεοτοκόπουλου.

Ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο παρακινήθηκαν Ἴσπανοὶ ἐπιστήμονες νὰ ἐρευνήσουν τὰ σχετικὰ μὲ τὸ μεγάλο πνεῦμα ποὺ ἀποκαλύπτονταν ἄλλη μιὰ φορὰ στὸν κόσμο. Ὁ Μ. Κοσσίο ἔθεσε τὸ 1908 μόλις τὰ σχετικὰ προβλήματα ποὺ ἔπρεπε νὰ λυθοῦν, συγκεντρώνοντας ὅσες πληροφορίες βρῆκε σὲ ἔγγραφα καὶ σὲ παλιὰ βιβλία, σύγχρονα ἢ μεταγενέστερα τοῦ ζωγράφου, καὶ σημειώνοντας τὸ γνωστὸ ὡς τότε ἔργο του. Ἐξ ἄλλου οἱ ἀρχαιοδιφικὲς ἐρευνες τοῦ F. de Borja de San Roman (1910 καὶ 1927) ἔδωσαν ἀφθονὰ τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ ζωὴ του στὸ Τολέδο : συμφωνητικὰ μὲ τοὺς παραγγελιοδότες του, δίκες, διαθήκες, καταλόγους τῶν πραγμάτων του, καὶ ἄλλα χρήσιμα στοιχεῖα. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἔγγραφα ἀποτελοῦν μιὰ πλούσια πηγὴ, ἀπ' ὅπου μαθαίνομε εἴτε ἄμεσα εἴτε ἔμμεσα, ποῦ καὶ πότε γεννήθηκε καὶ πέθανε, ὅπου βρῆσκαμε ἐνδείξεις ἀφθονες γιὰ τὸ χαρακτῆρα του, γιὰ τὸ κῦρος του, γιὰ τὶς σχέσεις του. Γενικά, χάρις σ' αὐτὰ, εἴμαστε σήμερα κατατοπισμένοι γιὰ τὴν ἰδιωτικὴ καὶ δημόσια ζωὴ τοῦ Δομήνικου στὴν Ἰσπανία ἀπὸ τὸ 1577 ὡς τὸ 1614.

Γιὰ τὴ διαμονή του στὴ Ρώμη (1570 - 1576) ἔχομε ἐλάχιστες μαρτυρίες (δύο γράμματα τοῦ Κλόβιο καὶ τὸ χειρόγραφο τοῦ Μαντσίνι) καὶ γιὰ τὴ ζωὴ του στὴ Βενετία καὶ στὴν Κρήτη καμιὰ ἄμεση πληροφορία δὲν ὑπάρχει.

Ὁ κ. Π. Πρεβελάκης ἀσχολήθηκε μὲ τὸ χρήσιμο ἔργο νὰ συγκεντρώσει καὶ νὰ δώσει στὴ γλώσσα μας ταξινομημένα τὰ ἔξακριβωμένα αὐτὰ στοιχεῖα. Καὶ εἶναι χρήσιμο τὸ ἔργο, γιὰτὶ οἱ βιβλιοθῆκες στὸν τόπο μας στεροῦνται τὰ ἀπαραίτητα βιβλία, τοῦ Κοσσίου, τοῦ Σ. Ρομίν, ἀλλ' ἀκόμη καὶ τὸν κατάλογο τοῦ Α. Λ. Mayer, ποὺ εἶναι δυσεύρετα, καὶ ἔτσι ὅποιος θελήσει νὰ κατατοπισθῆ στὰ σχετικὰ μὲ τὸν Θεοτοκόπουλο, θὰ βρῆ στὸ βιβλίον τοῦ κ. Πρεβελάκη ἓνα χρήσιμο ὁδηγὸ γιὰ τὴ μελέτη τῶν βιογραφικῶν στοιχείων, ποὺ μπορεῖ ν' ἀναπληρώσει μερικὰ τὴν ἔλλειψη τῶν πρώτων πηγῶν καὶ τῶν κυριωτέρων βοηθημάτων.

Ἡ σύνθεση τοῦ βιβλίου εἶναι ἀπλῆ. Τὰ κεφάλαια ἀνταποκρίνονται στὶς κύριες περιόδους τῆς ζωῆς τοῦ Θεοτοκόπουλου καὶ σ' ὅ,τι τὸν ἀφορᾷ: Κρήτη, Ἰταλία, Ἰσπανία (τὰ κύρια ζωγραφικὰ ἔργα), ὁ Γκρέκο στὸ Τολέδο (τὸ σπίτι του, τὸ ἀνθρώπινο περιβάλλον), ὁ Λομίνικος Γκρέκο (ἡ θρησκεία του, ὁ ἑλληνισμὸς του, ἡ παιδεία του κλπ.), τὰ στερνὰ τοῦ Γκρέκο.

Σὲ κάθε κεφάλαιο συναρμολογοῦνται οἱ σχετικὲς πληροφορίες, ποὺ συνοδεύονται καμιὰ φορὰ ἀπὸ περίληψη τῆς πηγῆς ἢ καὶ ἀπὸ τὴν παράθεση ὀλοκλήρου τοῦ κειμένου της. Ἐπειδὴ, φυσικά, ὁ κ. Πρεβελάκης δὲν εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ κατάγινε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ, ἀναγκάζεται νὰ ἐπαναλαμβάνει συχνὰ τὶς γνώμες τῶν ξένων μελετητῶν καὶ ἰδίως τοῦ Κοσσίου καὶ τοῦ Σ. Ρομίν καὶ μάλιστα δὲν διστάζει νὰ μεταφράζει, ἂν τὸ κρίνει σκόπιμο, σελίδες ὀλόκληρες ἀπὸ τὶς ἐργασίες τους. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ παραπομπὴ στοὺς συγγραφεῖς γίνεται μὲ πολλὴν εὐσυνειδησία. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ ὁ συγγραφεὺς ἀποφεύγει—ἔξω ἀπὸ μιὰ περίπτωσιν—συστηματικά, ὄχι μόνον νὰ ζητήσῃ προσωπικά του συμπεράσματα, ἀλλὰ καὶ νὰ συσχετίσῃ ὀπωσδήποτε τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα μὲ τὴ μορφολογία τοῦ ζωγραφικοῦ ἔργου. Ἔτσι ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ κριτικὴ βιογραφία, ἀλλὰ τείνει νὰ πάρῃ τὴ μορφή μιᾶς ἐκλαϊκευμένης συλλογῆς τῶν βιογραφικῶν δεδομένων γιὰ τὸν Θεοτοκόπουλο. Ὁ κ. Πρεβελάκης ὅμως τὴ θέλει «*ἀδυστηρὰ ἱστορικὸ ἔργο*», ὅπου ἀποφεύγει «*τὶς περιπλανήσεις σὲ εἰκασίες καὶ ὑποθέσεις, ἀκόμα καὶ σὲ ἐρμηνεῖες ποὺ μοιάζουν νόμιμες*» (σελ. 13). Ἀπὸ ἓνα ἀδυστηρὰ ἱστορικὸ ἔργο δὲν πρέπει νὰ λείπουν οἱ εἰκασίες καὶ οἱ ἐρμηνεῖες, δηλαδὴ ἡ κριτικὴ θεώρηση τῶν δεδομένων καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ προσφορὰ καινούργιων στοιχείων, φθάνει νὰ γίνε-

ται με μέθοδο αὐστηρή. Δὲν εἶναι ἱστορική αὐστηρότητα ἢ ἀπλὴ παρ-
ράθεση τῶν πληροφοριῶν καὶ ἡ συγκέντρωση μερικῶν ξένων γνωμῶν.
Καὶ τοῦτα, γιὰ νὰ μὴ γίνεταί σύγχυσις ὡς πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις ποὺ
πρέπει νὰ ἔχει κανένας ἀπὸ τὸ βιβλίον αὐτό,

Σὲ μιὰ μελέτη τοῦ εἴδους αὐτοῦ, ποὺ δὲν ἔχει τὴν ἀξία προσω-
ρῆς προσωπικῶν σκέψεων ἢ ἐριμηνείας τοῦ ἔργου, ἀλλὰ κυρίως συλλε-
κτικῆς ἐργασίας ἀπὸ βοηθήματα, προβάλλουν ἐντονώτερα ὁρισμένες
ἀπαιτήσεις μεθόδου, ἀκόμη καὶ ὅταν ἀπευθύνεται σ' εὐρύτερο κοινόν.
Στὶς ἀπαιτήσεις αὐτὲς δὲν ἀνταποκρίνεται ἡ ἐργασία τοῦ κ. Πρεβε-
λάκη καὶ στὶς γενικὲς τῆς γραμμῆς, μὰ καὶ στὶς λεπτομέρειες. Παντοῦ
εἶναι φανερὴ κάποια ἀπειρία τοῦ συγγραφέα νὰ κινηθῆ ἀνάμεσα σὲ
πληροφορίες καὶ γνώμες διάφορες, σὲ παραπομπὲς καὶ βιβλιογραφίες,
νὰ παραθέσει τὸ οὐσιῶδες γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ νὰ παραλείπει τὸ ἐπυ-
σιῶδες, νὰ ὀργανώσει ἔτσι τὸ ὕλικόν του, ὥστε νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνει
συνεχῶς τὰ ἴδια πράγματα. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἀκόμη ἡ μεγάλη ἐμ-
πιστοσύνη του στὸ κῶρος τῶν ξένων μελετητῶν. Αὐτὰ δίνουν στὴν ἐρ-
γασία μιὰν ἀπόχρωση ἐρασιτεχνισμοῦ.

Οἱ παρακάτω σποραδικὲς παρατηρήσεις καὶ συμπληρώσεις σκοπὸν
ἔχουν νὰ δεῖξουν τὸν τρόπο τῆς ἐργασίας τοῦ συγγραφέα, σύγχρονα
ὅμως καὶ νὰ βοηθήσουν ὅποιον θὰ ἠθέλε νὰ προχωρήσει στὸ θέμα.

Ἐπισημασθῆ ὅτι ἡ μόνη περίπτωση, ὅπου ὁ συγγραφέας βγαίνει
ἀπὸ τὴν οὐδέτερη στάση του ἀπέναντι στὶς ξένες γνώμες, εἶναι στὸ
κεφάλαιον γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὸ γένος τοῦ Θεοτοκόπουλου. Ἐκεῖ συ-
ζητεῖ πολὺ ἀναλυτικὰ (σ. 30-39) καὶ σωστὰ ἀπορρίπτει τὴν περίεργη
πραγματικὰ ὑπόθεσιν, ποὺ ἔτεινε νὰ καθιερωθῆ, ὅτι τὸ Φόδελε ἦταν ἡ
πατρίδα του, ἐνῶ δέχεται τὴ μαρτυρημένη ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸ Θεοτοκό-
πουλον καταγωγή του ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον. Ὅσο γιὰ τὶς περιλάλητες σχέ-
σεις μετὰ τὴν οἰκογένειαν Θεοτόκη, νομίζω ὅτι ἡ γνώμη τοῦ κ. Κ. Δ.
Μέρτζιου (Θ. Φλαγγίνης καὶ ὁ μικρὸς Ἑλληνομονήμων, Ἀθήναι
1939, σ. 189-190), ὅτι τὸ ἐπίθετον Θεοτοκόπουλος προέρχεται ἀπὸ τὸ
βαφτιστικὸ ὄνομα Θεοτόκης, εἶναι ἡ μόνη σωστή. Ἐδῶ πρέπει
νὰ προσθέσω ὅτι τὸ ἐπίθετον αὐτὸ ἀπαντᾷ στὴν Κρήτη, στὸ Σέλινο,
ἠδὲ σὲ μιὰ ἐπιγραφὴ τοῦ 1488· ἀνάμεσα σὲ ἄλλους ἀφιερωτὲς μιᾶς
ἐκκλησίας βρισκομε καὶ τὴ Μάρθα Θεοτοκοπούλινα (βλ. G.
Gergola, Monumenti Veneti nell' Isola di Creta, IV, Βενετία
1932, σ. 471). Εἶναι ἀπίθανον νὰ ἔχει ἡ Μάρθα ὅποιαδήποτε συγγέ-
νεια μετὰ τὸ ζωγράφον, φανερώνει ὅμως ἡ ἐπιγραφὴ ὅτι γιὰ τοὺς ἴδιους
λόγους δημιουργήθηκε σὲ δυὸ διαφορετικὰ σημεῖα τὸ ἴδιον ἐπώνυμον.

Στὸ σύντομον κεφάλαιον γιὰ τὸν Θεοτοκόπουλον στὴ Βενετία, ἔπρεπε
νὰ σημειωθῆ ἡ ἀρνητικὴ διαπίστωση ἀπὸ τὶς ἔρευνες τοῦ κ. Μέρτζιου,

ὅτι δὲν βρέθηκαν ὡς τώρα ἴχνη του οὔτε στὸ Μητροῦο, οὔτε στὰ Πρακτικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Βενετίας. (Δὲν μιλοῦν γιὰ τὰ Κρατικὰ Ἐργεῖα τῆς Βενετίας, γιατί αὐτὰ εἶναι ἀνεξάντλητα: βλ. Μέρτζιος, σ. 186-187). Γενικὰ ἡ πολύτιμη ἐργασία τοῦ κ. Μέρτζιου, δὲν χρησιμοποιήθηκε ὅσο ἔπρεπε: π.χ. τὰ ἐξαίρετα πορίσματα τῆς γιὰ τὸν Μανούσο Θεοτοκόπουλο (Μέρτζιος σ. 186-202) μεταφέρονται στὸ βιβλίον τοῦ κ. Π. μὲ τὴν αὐτολεξεί ἀναδημοσίευση ἐνὸς σημειώματος καθημερινῆς ἐφημερίδας, γραμμένο μὲ βάση ἓνα ἄλλο σημείωμα τοῦ κ. Μέρτζιου, καὶ ὅχι κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὸ βιβλίον, ὅπου βρίσκεις τὴν ὑπεύθυνη καὶ ἐπιστημονικὴ ἐκθεση τῶν πορισμάτων του.

Χρήσιμοι εἶναι οἱ κατάλογοι τῶν ἔργων τοῦ Θ. Ὁ κατάλογος τῆς Ἰταλικῆς του περιόδου συνοδεύεται καὶ ἀπὸ τὶς σχετικὲς χρονολογήσεις ἐγκύριων μελετητῶν, πού συχνὰ δὲν συμφωνοῦν μεταξύ τους. Στὰ Ἰσπανικὰ ἔργα ὅμως δὲν ἀκολουθεῖται τὸ ἴδιον σύστημα: δίνεται μιὰ χρονολογία χωρὶς καμμιά ἐνδειξη τοῦ ὑπεύθυνου γι' αὐτήν. Θὰ θέλαμε ἀκόμα νὰ ξέρομε, ἂν ἡ ἐπιλογή τῶν ἔργων πού ἀναφέρονται ὀφείλεται στὴν προσωπικὴ ἐκτίμηση τοῦ σ. ἢ ἀπλῶς βασίζεται στὸ κῦρος ξένων μελετητῶν. Ἐάν συμβαίνει τὸ πρῶτον, θὰ πρέπει νὰ ἔχομε καὶ κάποια δικαιολογία, τουλάχιστον γιὰ τὰ πρῶτα ἀμφισβητούμενα ἔργα, ἂν εἶναι τὸ δεύτερον, δὲν θὰ πρέπει νὰ παραλείπονται ἔργα πού πρότεινε ὁ Α. L. Mayer ν' ἀποδοθοῦν στὸν Θ. καὶ πού δὲν ὑπάρχουν στὸν Κατάλογόν του τοῦ 1926 (βλ. Burl. Magazine, 74, I, 1939, σ. 29 κ.έ.). Πάντως δὲν μποροῦν νὰ λείψουν ἀπὸ μιὰ τέτια ἀναγραφή οἱ δυὸ πίνακες πού ἀνακαλύφθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τῆς Ἰσπανίας καὶ πού δὲν ἀναφέρονται σὲ κανένα παλιότερον κατάλογον (βλ. Chr. Zervos, Les oeuvres de Greco en Espagne, Παρίσι 1939, πίν. 216-220). Ἐπίσης ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ μικρὸς πίνακας πού βρέθηκε τελευταία σὲ μιὰ ἰδιωτικὴ συλλογὴ στὴ Γερμανία, καὶ πού ὁ Kehrer ἀποδίδει στὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Θ. Παριστάνει τὴν Δεύτερη Παρουσία καὶ μοιάζει πολὺ μὲ τὸ Τρίπτυχον τῆς Μοδένας (βλ. H. Kehrer, Ein neuer Greco, περιοδ. «Pantheon», 1940, Νοέμβρ., σ. 250-252). Προσθέτομεν ἀκόμα καὶ ἄλλα ἔργα πού ἀποδόθηκαν στὸν Θ. μ' ἐπιτυχία ἀπὸ τὸν Α. L. Mayer (Burl. Mag. T. 77, N. 452, Νοέμβρ. 1940, σ. 164 κ.έ.) καὶ τὸν T. Borenius (Burl. Magaz. T. 78, N. 458, Μάιος 1941, σ. 139-143).

Τὰ κεφάλαια Κρήτη καὶ Ἰταλία συνοδεύει ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, ἀρκετὰ ἐκτενής, καὶ στὸ τέλος τοῦ βιβλίου προστίθεται ἡ γενικὴ βιβλιογραφία. Ἐάν ἡ βιβλιογραφία σκοπὸ ἔχει νὰ καθοδηγήσει τὸν μελετητή, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ εἶναι κριτικὴ. Τοῦτο δυστυχῶς δὲν γίνεται ἐδῶ, καὶ ἔτσι μπαίνουν στὴν ἴδια σειρά βασικὲς μελέτες σὰν τοῦ

Dworjak ἢ τοῦ Vollmer μὲ πλῆθος ἄλλες ἀσήμαντες, χωρὶς καμμιὰ διάκριση. Ὁ ἀπληροφόρητος ἀναγνώστης βέβαια, δὲν μπορεῖ νὰ κυττάξει μόνος του ὅλες τὶς ἐργασίες γιὰ νὰ βρεῖ ποιὰ θὰ τοῦ εἶναι χρήσιμη. Ἄλλὰ στὰ βιβλιογραφικὰ τοῦ κ. Π. λείπει ἀκόμα καὶ μιὰ συστηματικὴ εἰδολογικὴ κατάταξη. Π.χ. θὰ ἔπρεπε τουλάχιστον νὰ σημειωθοῦν χωριστὰ οἱ μελέτες ποὺ ἀφοροῦν τὴν Κρητικὴ ζωγραφικὴ γενικὰ καὶ χωριστὰ αὐτὲς ποὺ ἐξετάζουν τὸ εἰδικὸ θέμα τῶν σχέσεων τοῦ Θ. μὲ τὴ βυζαντινὴ ζωγραφικὴ. Στὶς πρώτες δὲν ἔπρεπε νὰ λείψει τοῦ G. Millet, *Recherches sur l'Iconographie de l'Évangile*, Παρίσι 1916, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ καθορίζονται οἱ χαρακτῆρες τῆς Κρητικῆς σχολῆς, τοῦ Ἁ. Ξυγγοπούλου: Κατάλογος τῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου Μπενάκη, Ἀθήναι 1935, καὶ 1ον Συμπλήρωμα, Ἀθήναι 1939, ποὺ εἶναι ἡ ἐπιστημονικώτερη σχετικὴ ἐργασία, καὶ τῶν Wulff-Alprato, *Denkmäler der Ikonenmalerei*, Hellegerau 1925. Στὴ γενικὴ βιβλιογραφία δὲν σημειώνεται ὅτι τὴν πληρέστερη καὶ πρὸ συγχρονισμένη βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα παρέχει τὸ ἄρθρο τοῦ Vollmer, *Theotokopulos*, στὸ *Thieme-Becker*, *Allgemeines Lexikon der Bild. Künstler*, τ. 39, Λειψία 1939, σ. 4-12. Γιὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν μελετῶν γύρω στὸ Θ. σημειώνομε τοῦ Σ. Μ. Καλούτση, σημεῖωμα στὸ περιοδικὸ «Νέα Πανδώρα», (τόμος 6ος φύλ. ρλδ', Ὀκτώβριος 1855, Ἀθήναι, σ. 379), γιὰ τὸν Δομήνικον Θεοσκόπουλον ἢ Θεοτοκόπουλον καὶ τοῦ Κ. Σάθα, «Νεοελληνικὴ Φιλολογία», ἐν Ἀθήναις, 1868, σ. 224-226. Τὶς βιβλιογραφικὰς αὐτὰς παρατηρήσεις καὶ ὑποδείξεις τὶς ἐπιβάλλει ἡ σημασία ποὺ παίρνει ἡ ἀναγραφή τῶν βοηθημάτων σὲ μιὰ προπαιδευτικὴ ἐργασία τοῦ εἴδους αὐτοῦ.

Τὸ βιβλίον παρουσιάσθηκε μὲ ἀσυνήθιστη γιὰ τὶς περιστάσεις πολυτέλεια καὶ ἀποτέλεσε μιὰν ἀξιόλογον γιὰ τὸν τόπον μας προσπάθειαν γιὰ ἔκδοσιν βιβλίου τέχνης. Ἐξαιρετικὴ εἶναι ἡ τυπογραφικὴ σύνθεσις ποὺ οφείλεται στὴν καλαισθησίαν τοῦ κ. Γιάννη Κεφαλληνοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως στὴν Ἑλλάδα τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ βιβλίου βρῖσκεται στὴν ἀρχὴν του, πρέπει νὰ ποῦμε πὼς ἦταν ἄστοχη ἡ βαθυτυπία γιὰ τοὺς ἕξ κειμένους 32 πίνακες. Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ εἶναι πολὺ κατάλληλη γιὰ περιοδικὰ μεγάλῃς κυκλοφορίας, ἀλλὰ ἐντελῶς ἀκατάλληλη γιὰ καλλιτεχνικὰ βιβλία, καὶ τοῦτο γιὰτὶ χάνονται οἱ λεπτομέρειες. Μάλιστα στὴν προκειμένη περίπτωσιν, ὅλη ἡ σκῆλα τῶν τόνων περιορίζεται σὲ δυὸ ἢ τρεῖς τὸ πολὺ, καὶ αὐτὸ δημιουργεῖ δυσάρεστη σκληρότητα καὶ ἀσάφεια. Ἡ τοιχογραφία μένει πάντα ἡ μόνη ἀρμόδια τεχνικὴ, ἀφοῦ ἡ φωτοτυπία δὲν ἐφαρμόζεται ἀκόμα ἐδῶ, καὶ τὴ σύγκρισιν μπορεῖ νὰ τὴν κάνει εὐκόλως ὁ καθένας παραβάλλοντας τὸ ὥραϊον ἐξώφυλλον τοῦ

βιβλίου (τοιχογραφία) με τούς βαθυτυπικούς λινάκες.

Οἱ ἐλλείψεις ποὺ σημειώσαμε δείχνουν ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ κ. Π. δὲν ἀνταποκρίνεται σ' ὅλες τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ ἐκδοτικῆς ἀπαιτήσεις τοῦ εἶδους τῆς. Πρέπει ὁμως νὰ σημειωθῇ ὅτι γιὰ τοῦτο δὲν παύει νὰ εἶναι χρήσιμη, ὅχι μόνον γιὰ τούς λόγους ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ μὲ τὸ περιποιημένο τῆς γράψιμο καὶ μὲ τὴ φροντισμένη τῆς ἐμφάνιση, προκαλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ γιὰ τὰ ζητήματα τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης καὶ εἰδικώτερα γιὰ τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου Ἑλληνα.

Ἰανουάριος 1943

M. XATZHDAKHS

Const. Dem. Ktistopoulos, *A contribution to the problem of the Minoan script*, Athens 1945.

Κωνστ. Δημ. Κτιστοπούλου, *Παρατηρήσεις τινές ἐπὶ τῆς μινωικῆς γλώσσης*. (Μελέτη ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν τῇ 10ῃ Μαρτίου 1947). Πολυγραφημένη ἔκδοσις.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστῆμη ὅχι ὀλίγα ὀφείλει εἰς ἐρασιτέχνας, οἱ ὅποιοι ὠδηγήθησαν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τῆς αἰσιοδοξίας καὶ τῆς καλῆς τύχης των. Οὐχὶ σπανίως ἀπετόλμησαν ὅ,τι ὀσκειτικισμὸς καὶ ἡ περὶνοια δὲν ἐπέτρεπον εἰς ἐπιστήμονας νὰ ἀποτολήσουν καὶ ἡ τύχη ὡς τολμηροὺς τούς ἠνόνησε. Εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἀρχαίων ἀγνώστων γραφῶν ὀρθῶς ὑπεγραμμίσθη καὶ ὑπ' ἄλλων καὶ ὑπὸ τοῦ Σπ. Μαρινάτου (βλ. ἀνωτέρω σελ. 377), ὅτι εἰς ἐρασιτέχνας ὀφείλονται τὰ πρῶτα θετικὰ ἀποτελέσματα.

Θὰ ἦτο λοιπὸν ἀγνωμοσύνη ἐκ μέρους τῆς ἐπιστῆμης, ἂν αἴτη δὲν ἀπέβλεπε μὲ συμπάθειαν πρὸς τὴν προσπάθειαν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι, χωρὶς νὰ εἶναι εἰδικοὶ ἐπιστήμονες, θυσιάζουν τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου των διὰ νὰ εὔρουν ἢ πλησιάσουν πρὸς τὴν λύσιν προβλήματος σφόδρα ἀπελπίσαντος τούς εἰδικούς, οἷον ἡ ἀνάγνωσις τῆς μινωικῆς γραφῆς. Καὶ ἡ μορφή τοῦ Κ. Κτιστοπούλου μᾶς γίνεται τόσον συμπαθεστέρα, ὅσον ἡ προσπάθειά του νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς τὸ αἴνιγμα τῆς Μινωικῆς Σφίγγος κορυφοῦται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μὲ τὴν πάροδον πολλῶν ἐτῶν ἐργασίας. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι διὰ τὴν λύσιν τοιοῦτου προβλήματος ἡ χρησιμοποίησις αὐστηρῶς ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ ἡ εὐρεία γνώσις τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν καὶ γραφῶν κρίνεται ἀπαραίτητος, ὅτι ἐπομένως ἢ ἄνευ τούτων γινομένη προσπάθεια ἐμφανίζει μᾶλλον δυσμενῆ πρόγνωσιν ἐπιτυχίας, ὁμως οὐδὲν ἀποκλείει, ὅτι εὐτυχῆς τις ἐπίνοια ἢ ἐφαρμογὴ ὑποθετικῆς λύσεως ἀποδεικνυομένη ἐπιτυχῆς θὰ συνετέλουν εἰς τὸ νὰ προωθήσουν σημαντικῶς ἐπὶ